

DVA PRISTUPA 27. MARTU 1941. U NAŠOJ ISTORIOGRAFIJI (Nikola B. Milovanović: **Vojni puč i 27. mart 1941. godine** — izdanje: »Prosveta« — Beograd, 1960, str. 301; i dr Ferdo Čulinović: **Dvadeset sedmi mart**, — izdanje JAZU — Zagreb, 1965, str. 364 — sa rezimeom na engleskom jeziku).

I

U istoriji naših naroda neki događaji su dugo pripremani i polako realizovani, pa su im zato, valjda zbog obilja izvora i druge građe koje takvo polagano pripremanje ostavlja — obrađivači mogli više posvetiti pažnje i osvijetliti ih, više ili manje, kompletno; dok, opet, nekim drugim, u istoriji naših naroda ne manje značajnim i važnim događajima — koji su pripremani brzo, i isto tako brzo ostvarivani — obrađivači nisu (vjerovatno zbog toga što takvo brzo pripremanje i odvijanje događaja ne ostavlja za sobom obilje izvora i druge građe) tim događajima posvetili onoliko pažnje koliko oni po svom značaju za istoriju naših naroda, kako po njihovom odvijanju, tako i po toku i značaju događaja koji su im slijedili — zaslužuju.

Među ove posljednje, značajne, a malo ili gotovo nikako obrađene događaje (baš zbog toga što su i pripremani i odvijali se vrlo brzo) mogu se uvrstiti i događaji od 27. marta 1941. godine koji su do sada u našoj istoriografiji obrađivani samo u dva djela, i to u djelu Nikole B. Milovanovića: **Vojni puč i 27. mart 1941. g.** u izdanju: »Prosvete« — Beograd, 1960, i dr Ferde Čulinovića: **Dvadeset sedmi mart** u izdanju JAZU — Zagreb, 1965.¹⁾ Međutim, interesantno je da oba ova autora daju deskripciju tih događaja iz svog vidokruga i pristupa, pa, zbog toga, dolaze i do svojih interpretacija i zaključaka, u vezi sa događajima, ljudima i činjenicama u tim zbivanjima.

II

Nikola B. Milovanović na vrlo živ i gotovo reporterski način piše o događajima koji su doveli do obaranja vlade Cvetković-Maček. Autor opisuje događaje na dan 27. marta 1941. godine, kao i pripreme za te događaje, te snage koje su učestvovala u njima na vrlo vješt način, pa čitalac ima utisak da se nalazi u centru tih zbivanja. Autor postavlja koncepciju da su oficiri, okupljeni oko generala Simovića i Mirkovića, a uz podršku inostranih obavještajnih službi organizovali i proveli vojni udar u cilju svrgavanja namjes-

¹⁾ Potrebno je napomenuti da ni u svjetskoj literaturi događaji od 27. marta 1941. godine nisu, po pravilu, kompleksno i adekvatno obrađeni, iako su po svom značaju to zaslužili. Na tu činjenicu ukazuje i Čulinović na prvim stranicama svojega pomenutoga djela.

ništva i vlade Cvetković—Maček. Međutim, autor dalje iznosi da je i Komunistička partija, uz podršku masa, pripremala akcije sličnog karaktera, tako da su oba društvena aktera tih događaja (grupa oficira i Komunistička partija) djelovala u toku priprema, gotovo uporedo svaki u svom krugu djelovanja (oficiri u vojničkim krugovima i među tadašnjim građanskim političarima, a Komunistička partija, pak, među masama). Događaji su se odvijali velikom brzinom i poslije udara, izvršenog od strane grupe oficira (izvršen je tzv. »vojni udar«), mase su pod vodstvom Komunističke partije zavladaile ulicama. Tako su akteri vojnog udara, kako sami nisu bili učesnici progresivnog pokreta, već su udar izvršili uz podršku britanske i američke obavještajne službe, bili prinuđeni da suzbiju pokret masa, pravdajući tobože taj svoj korak namjerom da žele onemogućiti subverzivnu propagandu od strane osovinskih sila uperenu protiv događaja koji su rezultirali obaranjem namjesništva i vlade Cvetković—Maček. Zato, vjerovatno, djelo i nosi naslov: **Vojni puč i 27. mart 1941**, jer se u njemu brani postavka da je »vojni puč« izdvojena akcija grupe oficira, a da su inače događaji od 27. marta 1941. godine revolucionarne akcije masa pod vođstvom Komunističke partije. Premda je sve to izneseno na uzbudljiv i interesantan način, stiče se utisak da su to subjektivna gledišta, jer autor vrlo malo ili gotovo nikako ne navodi izvore iz kojih crpi podatke za ovakve tvrdnje. Iako djelo obiluje napomenama, ipak u njemu nema pravog naučno-informativnog aparata. Napomene ilustruju tekst koji im prethodi, a samo se ponegdje navode izvori i dokumenti. Bez obzira na to, Milovanovićevoj knjizi ne mogu se osporiti kvaliteti pionirske obrade ovih događaja (to je, naime, prva kompleksnija obrada tih događaja u nas), pa mu zato i ne treba mnogo zamjeriti zbog nedostatka potrebnog naučno-informativnog aparata za tvrdnje koje postavlja. Naime, barem djelomično se, iz načina izlaganja, može izvesti zaključak da se autor koristio priličnom dokumentacijom. To bi značilo da se ipak ne može reći da su postavke u potpunosti nedokumentovane. Međutim, jače dokumentovanje tvrdnji i postavki sigurno bi doprinijelo da djelo bude kompletnije.

III

Sasvim drugačije i iz jednog drugog ugla tom pitanju pristupa Čulinović. On ne samo što daje deskripciju toka događaja oko 27. marta, već iznosi i problematiku koja je sve od marseljskog atentata 1934. godine, pa nadalje, dovela do događaja od 27. marta 1941.²⁾ Osim toga, opisuje se opšti društveno-politički položaj i daje opšta karakteristika ličnosti koje su u tim događajima učestvovala — tako da se na taj način prikazuje karakteristika i daje državno-pravna kritika svih ličnosti i činjenica koje su u djelu navedene. Autor govori o tome da su sile Osovine, pošto je izvršen marseljski atentat i kralj Aleksandar sišao sa političke scene, djelovale u tom pravcu da Kraljevinu Jugoslaviju sasvim uvuku u svoju sferu uticaja, zatim da je ekonomski potčine i, konačno, politički potpuno podvrgnu pod svoju vlast, možda ne njezinim komadanjem, oduzimanjem suvereniteta i potpunim bri-

²⁾ Tom se »dugu« Milovanović »odužio« na taj način što je napisao posebno djelo: **Od marseljskog atentata do Dvadeset sedmog marta** — izdanje »Epoha« — Zagreb 1963, str. 307; ovo djelo je izašlo poslije njegovog djela: **Vojni puč i 27. mart 1941**, a koje je pisano na sličan način, kao što je pisano i ovdje prikazano Milovanovićevo djelo.

sanjem sa političke karte Evrope (kao što je to, stvarno, 1941. godine i učinjeno), već više njezinim potpunim uključivanjem u svoj fašistički sistem vladanja Balkanom, kako je to učinjeno i sa Mađarskom, Rumunijom i Bugarskom. Tim nastojanjima, navodi se dalje u djelu, išla je u prilog politika koju su poslije marsejskog atentata provodile jugoslovenske vlade i kraljevsko namjesništvo. Naročito je to radila vlada dra Milana Stojadinovića, koja je povela politiku fašizacije zemlje i grubog suzbijanja svakog liberalnijeg kretanja. Na spoljno-političkom planu, naročito od 1938. godine pa nadalje, vodila je politiku privrednog vezivanja zemlje sa silama Osovine, kao i politiku kidanja svih dotadanih vojnih, političkih veza i saveza. Tu je politiku pojačanim tempom od februara 1939. godine (kada je Stojadinović sišao sa političke scene) na unutarnjem i na spoljno-političkom planu nastavila vlada dra Dragiše Cvetkovića, u koju je u avgustu iste godine ušao i dr Vladko Maček. Djelomično je na politiku sve jačeg privrednog i političkog vezivanja uz sile Osovine Jugoslavija i bila prisiljena, jer je zbog svog unutrašnjeg nesređenog državno-političkog stanja bila potpuno nespremna za bilo kakvu odlučujuću akciju. S druge strane, sile Osovine svojim diplomatskim akcijama još u vrijeme mira, i kasnije, u ratu, vojnim uspjesima — sve više su je okruživale i na taj način joj sprečavale svaki odlučniji korak uperen protiv njih. Sve to, prema navodima autora, dovelo je do toga da je jugoslovenska vlada zbog svoje kapitulantske i neodlučne politike prema silama Osovine bila prinuđena da 25. marta 1941. godine pristupi Trojnom paktu i time zaista okruni dotadašnja nastojanja sila Osovine da Jugoslaviju uključe u svoj »novi poredak«. Zato i na sjednici Krunskog savjeta od 20. marta 1941. godine i nije bilo mnogo otpora predloženoj odluci da se pristupi Trojnom paktu, jer se smatralo da se drugačija odluka i ne može donijeti. Zbog toga je i nastali sukob (ostavka trojice ministara) brzo izgladen (vlada je rekonstruisana, a jedan ministar je povukao odluku). Ali, odlučujući se na taj korak i provodeći ga, vlada Cvetković-Maček nije računala sa činjenicom da narod u Jugoslaviji nije bio proosovinski raspoložen (ovome je mnogo doprinijela i Komunistička partija, koja je i inače imala velik uticaj u narodu, svojim učestalim ukazivanjem na opasnost po nezavisnost Jugoslavije od strane sila Osovine), kao i da neki krugovi jugoslovenske vojske, reminiscirajući na pobjede nad Nijemcima iz vremena prvog svjetskog rata, takvu akciju nikako ne odobravaju. Ti vojni krugovi, okupljeni oko vazduhoplovnih generala Simovića i Mirkovića, izvršili su u zoru 27. marta 1941. godine vojni udar kojim je s vlasti svrgnuta vlada Cvetković-Maček i kraljevsko namjesništvo, kao glavni faktori koji su Jugoslaviju izručili silama Osovine. Dalji događaji (demonstracije i manifestacije 27. marta), prema navodima Čulinovića, sasvim su spontane prirode i izraz narodnog zadovoljstva nad svrgavanjem jednog omraženog režima. Te spontane akcije iskoristila je i Komunistička partija da u njima iznese i svoja traženja, budući da je među narodom uživala veliki ugled i imala jak uticaj (dakle prema Čulinoviću nije bilo nikakvog uporednog pripremanja akcija). Međutim, novoformirana vlada generala Simovića budući da su je, osim samog Simovića, sačinjavali dotadašnji politički faktori, suzbila je te akcije, jer nije htjela ni da dođe u kontakt sa Komunističkom partijom, a kamoli da sarađuje s njome. Išlo se tako daleko da je novoformirana vlada čak htjela da uvjeri sile Osovine da priznaje pristup Jugoslavije Trojnom paktu, a da je svrgavanje kraljevskog namjesništva i vlade Cvetković-Maček samo pitanje unutrašnjeg političkog

karaktera, u što, naravno, nije mogla da uvjeri odgovorne faktore sila Osovine, te je Hitler odlučio da stupi u rat protiv Kraljevine Jugoslavije. Sva ova izlaganja vrlo dobro su potkrijepljena potrebnim naučno-informativnim aparatom,³⁾ tako da se čitalac ne može oteti utisku da događaji od 27. marta stvarno imaju karakteristike »kako prevrata, tako i narodne revolucije« (kako to iznosi autor), jer se tok događaja tako brzo odvijao da je teško pratiti koje su sve snage konačno sudjelovale u zbivanjima. (Pretpostavlja se da su atentati na njemačka predstavništva djelo pete kolone). Autor sa državno-pravnog stanovišta daje analizu svih važnijih dokumenata i akata koji su doveli do pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu (ustavnost i zakonitost djelovanja Krunskog savjeta, opravdanost i ustavnost Bečkih protokola i dr.), te na taj način sa državno-pravnog i opšte-političkog stanovišta analizira opravdanost događaja od 27. marta tvrdeći da sjednice Krunskog savjeta nisu bile zakonite, jer takav organ nije bio predviđen Ustavom Kraljevine Jugoslavije od 1931. godine, pa tako ni sve njegove odluke nisu mogle biti opravdane. Time autor tvrdi da je »kršenje zakletve« od strane grupe oficira i njihovo svrgavanje vlade imalo svoje političko opravdanje u protivustavnosti i nezakonitosti djelovanja faktora i lica koja su dovela do pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu. Inače, to je razrada Čulinovićeve postavke koji stoji na stanovištu da nijedan akt sve od avgusta 1939. godine nije bio u Jugoslaviji donesen saglasno tadašnjem Ustavu, jer nije bila sazivana Narodna skupština, već je od tada djelovalo neko kvazilegalno tijelo — Krunski savjet. Osim zbivanja u neposrednoj vezi sa događajima od 27. marta, autor je dao deskripciju i nekih do sada malo poznatih događaja koji su bili slični akcijama koje su dovele do svrgavanja vlade Cvetković-Maček (pripreme vojnog puča od strane oficira u trebinjskom garnizonu, međutim, nisu bile sprovedene). Takođe se iznosi koliko je inostranog uticaja (inostrane obavještajne službe i strana diplomatska predstavništva) bilo u provođenju događaja od 27. marta. Međutim, to nije u potpunosti razrađeno zbog nedostatka vjerodostojnih izvora, već se o tome samo raspravlja.

IV

Tako smo dobili, s jedne strane, reportersko-informativnu deskripciju događaja oko 27. marta (Milovanovićevo djelo), a, s druge strane, jednu istorijsko-pravnu studiju uzroka i posljedica istih događaja (Čulinovićevo djelo), čime se znatno obogaćuje literatura o događajima koji su neposredno prethodili aprilskoj katastrofi Kraljevine Jugoslavije, okupaciji i oružanom ustanku naroda. Međutim, treba reći da je Čulinovićevo djelo doprinijelo daleko više od Milovanovićevo upoznavanju toka događaja, te ličnosti i faktora koji su doveli do vojnog udara 27. marta 1941. godine, jer je sa stručnog stanovišta kompletnije.

Ernest LAY

³⁾ U djelu se navode originalni dokumenti, memoarska građa i izjave učesnika događaja. Osim toga, autor se služio i literaturom, inostranom i domaćom, kao i informacijama iz štampe. Od svih tih izvora najinteresantniji su memoari generala Simovića i učesnika vojnog udara bivšeg majora Kostića, kao i izjave građanskih političara učesnika u događajima od 27. marta. Sve izvore i građu koji se odnose na događaje oko 27. marta autor je prikupio u Institutu za historiju države i prava Pravnog fakulteta u Zagrebu u originalu, prepisu ili fotokopiji, tako da se u tom Institutu sada nalazi znatan broj izvora i druge građe korisne i drugim istraživačima.